

Якщо головними про захоплення Єгипту, то необхідно зазначити, що головними ініціаторами встановлення британського колоніального контролю над Єгиптом виступили британська торгово-промислова буржуазія та військові. Перші були зацікавлені в нових джерелах сировини і ринках збуту англійських товарів, отриманні гарантованих замовлень на виробництво військової техніки і спорядження для британських армії і військово-морського флоту. Фінансисти, які надавали великі позики Єгипту, власники єгипетських цінних паперів вимагали від уряду гарантій в їх погашенні та отриманні виплат за відсотками. Інтерес військових полягав у зміцненні своєї присутності в Східному Середземномор'ї. Прагнення інших держав і перш за все Франції у проникненні в Єгипет прискорило прийняття Лондоном рішення про захоплення цієї арабської держави.

Колоніальна діяльність Великобританії в Єгипті здійснювалася відповідно з довгостроковою програмою проведення реформ в єгипетських органах державної влади, підготовленої англійським зовнішньополітичним відомством. Відповідно до її положень інтереси іноземних кредиторів визнавалися першочерговими, їм гарантувалося збереження виплат за відсотками.

Для здійснення контролю над захопленими державами була сформована добре продумана система колоніального управління. В організаційному відношенні зовнішньополітичні питання входили в компетенцію трьох міністерств — Форінофісу, Міністерства колоній і Управління у справах домініонів.

У висновку можна відзначити, що до кінця ХІХ ст. весь світ був фактично поділений між заможними європейськими державами, Великобританії вдалося захопити більше всіх: до кінця століття площа її колоніальних володінь досягла 33 млн. кв. км збільшившись з 1870 р. в півтора рази; населення Британської імперії становило 370 млн. чоловік. Активна колоніальна політика Великобританії призвела до загострення конфліктів з іншими державами і погіршила її міжнародне становище напередодні І Світової війни.

#### **Список використаної літератури:**

1. Бураков Ю., Питльована Л. Нариси історії Англії нового часу. Львів, 2003. 87с.
2. Ерофеев Н. А. Очерки по истории Англии. 1815–1917 гг. Москва, 1959. 263 с.

**УДК 94(477.63):311.21:314.04**

**Кравченко Є. О.**

магістр історії, аспірант історичного факультету  
Дніпровський національний університет  
імені Олеся Гончара, м. Дніпро

### **ВПЛИВ ГОЛОДОМОРУ 1932 – 1933 РР. НА МІСЦЕВИЙ ОБЛІК ТА СТАТИСТИКУ НАСЕЛЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

*Анотація.* Проаналізовано приклади статистичних джерел з демографічної історії 1930-х років на базі Державного архіву

*Дніпропетровської області. Здійснено спробу висвітлити дестабілізаційні роботи органів обліку та статистики внаслідок Голодомору. У матеріалах доповіді зазначено про можливість концептуального визначення отриманого матеріалу в рамках «бюрократичної анархії» французьких дослідників Мартіна Меспуле та Анрі Блюма*

**Ключові слова:** статистика, Державний архів Дніпропетровської області, демографічні втрати від Голодомору, облік населення

Багато в чому трагедія Голодомору 1932 – 1933 років залишила відбиток у багатьох сферах суспільного життя. Система обліку та статистики населення не стала винятком. Прагнення приховати мільйонні демографічні втрати зумовило викривлення та хаос в роботі статистичних органів. У цій розвідці наведено репрезентативні приклади дестабілізації обліку населення Дніпропетровської області внаслідок голодотворчої сталінської політики. Щодо загальносоюзного рівня така спроба була здійснена французькими демографами А. Блюмом та М. Меспуле в монографії «Бюрократическая анархия: Статистика и власть при Сталине», де докладно подана історія Центрального статистичного управління СРСР (з 1931 року – Центральне управління народногосподарського обліку), його стосунків з іншими державними та партійними структурами, насамперед з Держпланом СРСР [1]. Зокрема було введено до наукового обігу поняття бюрократичної анархії як способу пояснення інституційної кризи державних органів під впливом тиску тоталітарної системи [1, с. 131].

Історія Центрального статистичного управління СРСР наповнена інституційними змінами: якщо до закінчення першої сталінської п'ятирічки це був самостійний центральний орган, то після 1931 року відбулось його підпорядкування структурам Держплану СРСР з новою назвою – Центральне управління народногосподарського обліку [1, с. 87]. Зрозуміло, що такий орган мав обласні та районні відділення – саме їхня документація тих років, частина якої збережена у фондах Державного архіву Дніпропетровської області, стала предметом нашого спеціального вивчення.

Насамперед це організаційний план проведення перепису населення 1939 року [2], звіт про його проведення [3], доповідна записка про перевірку сільського обліку списків населених місць та списків домоволодінь по районах області за 1938 рік [4], а також матеріали Покровської інспектури народногосподарського обліку за 1940-1941рр. [5, 6] (це, до речі, єдина інспектура, довоєнні справи якої збереглися в межах архіву). Порівняно з часом Голодомору, вищезгадані матеріали були створені значно пізніше. Необхідність використання цих справ пояснюється декількома факторами. По-перше, це пояснюється рівнем комплектації самого архіву, адже більшість інших таких матеріалів було втрачено під час Другої світової війни. По-друге, репресивні практики 1930-х років визначили долю багатьох документів, які надовго стали «забуті історією». Так Всесоюзний перепис 1937 року сучасна історіографія вважає репресованим, а його дані не відкривалися до часів перебудови, та й до того ж останні мали досить неточний та фрагментарний характер [7].

Про рівень статистичного обліку на Дніпропетровщині в часи Голодомору красномовно свідчить доповідна записка інспектора охорони здоров'я Царичанського району пані Меліцевої про стан смертності на підлеглий їй території: «Слід вказати, що цифрові показники смертності не відображають

дійсність тому, що приблизно 1/4 всіх випадків смертності не реєструється в сільрадах» [8, арк. 55]. Не дивно, що цей район згодом став об'єктом перевірки сільського обліку списків населених місць та списків домоволодінь у 1938 році [4, арк. 11].

Матеріали Покровської інспектури НГО подають інформацію про стан місцевих статистичних органів, відкриваючи досить посередній приклад для розгляду. На момент перепису 1939 року район налічував 147 «населених місць» (сіл та «сільських населених місць») із загальною чисельністю 35151 особа [2, арк. 83]. В акті обстеження домогосподарств району станом на 21 березня 1940 року вказується на задовільну роботу паспортних столів, хоча в цьому ж документі згадано й про відсутність бланків на народжених та померлих до 16 років [5, арк. 7]. До речі, цим фактором грішила вся радянська статистика, адже майже кожному сучасному демографу доводилося обраховувати рівень надмірної акумуляції населення у старших поколіннях [6, с. 85]. Референт покровської інспектури вказує на можливість ведення «подвійних записів» у домових книгах, у яких також майже не було відміток про вибуле населення. Цікавою є фабула до згаданого акту, де зазначено, що паспортист Покровського паспортного столу керується вказівками облвідділу НКВС та одержує настанови від начальника райвідділу міліції [5, арк. 7]. Таке роду підпорядкування сталося ще в 1935 році, коли реєстрацію актів громадського стану передали до відання наркомату внутрішніх справ.

В іншій справі роботу районної інспектури за 1940 рік оцінено як «добру», попри вищезгадані недоліки [6, арк. 4]. Чи може «відсутність забезпечення бланками» свідчити про низьку народжуваність протягом 1930-х років навіть у такій показовій, з точки зору керівництва, районній інспектурі? Що приховувалося за збереженням у домових книгах значного числа «вибулих» та подвійними записами паспортистів?

На нашу думку, більш детальну інформацію про стан і особливості статистичного обліку кінця 1930-х рр. подає доповідна записка про перевірку сільського обліку списків населених місць та списків домоволодінь по районах області за 1938 рік [4], а також звіт про проведення третього загальносоюзного перепису 1939 року в регіоні [3]. Обидва джерела прямо пов'язані з переглядом результатів «репресованого» перепису 1937 року, особливо щодо сільського обліку населення. Ось що повідомляється у звіті про проведення перепису 1939 року: «Весь 1937 год сельсоветский учет находился в заброшенном состоянии. Еще при переписи 1937 г. на места была спущена вредительская директива врагов народа, дискредитирующая сельсоветский учет и запрещающая пользоваться его данными» [3, арк. 2].

Це твердження дозволило легітимізувати тотальні перевірки обліку населення, які здійснювались протягом 1938 року напередодні третього всесоюзного перепису задля знайдення так званого «розриву Курмана» у 1 мільйон осіб між очікуваною та реально зафіксованою кількістю населенням [7].

У цьому звіті вказано на намагання багатьох працівників районних інспектур приховати колосальні розходження в кількості населення «анекдотичними» поясненнями, котрими називаються відмітки у доповідних записках про вибуття та смерть громадян [3, арк. 20]. Факти таких «порушень» спостерігалися у понад п'ятдесяти населених пунктах. Звісно ж після перевірок пропущене населення знаходилося. Наприклад, у Токмаківському районі

(сучасна Запорізька область відносилася до юрисдикції дніпропетровського облвідділу ЦСУ) було виявлено 600 осіб, у селі Лозоватка – майже тисячу, десятиразове збільшення населення відбулося на території села Верби [3, арк. 20].

Парадоксально те, що у звіті згадуються не тільки села та сільські населені місця. У квітні – травні 1938 року разом з ними перевірялися також міста та міські поселення, причому в деяких випадках було визнано зменшення кількості населення, зокрема в Дніпропетровську і Кривому Розі [4, арк. 19]. Загалом за 1938 рік було проведено три перевірки сіл та міст в межах Дніпропетровщини: в квітні-травні, липні, грудні. Вони виявили таку кількість пропущеного населення: у квітні – травні – 80091 особа (23023 в селах та 57058 у містах); у липні – 16057 осіб (2212 у селах та 13845 у містах); у лютому – 41517 осіб (20075 у селах та 20075 у містах) [3, арк. 24].

Як бачимо, кількість «пропущеного» населення в містах та селах поступово зрівнюється. Значна питома вага міського населення може пояснюватися тим фактом, що Дніпропетровська область не потрапила під так звану зміну статусу населених пунктів, коли по всьому Радянському Союзу міста адміністративно перетворювалися на села [9, с. 108]. Другим поясненням може служити високий рівень урбанізації приміських поселень. За тим же звітом питома вага міщан зросла з 18% у 1926 році до 46,5% у 1938 році [3, арк. 46]. На міста припадала удвічі більша кількість інструкторів та переписних працівників, порівняно з сільськими поселеннями. Хоча згодом обласний відділ вирішив знизити норми та надіслати частину працівників у сільську місцевість [3, арк. 47].

Крапку в перебігу коливань населення області часів перших п'ятирічок може поставити доповідна записка про перевірку населення у квітні – травні 1938 року, де було вказано на необхідність її проведення лише у містах та селах з меншим населенням, порівняно з переписом 1937 року [4, арк. 1]. Тобто значна частина поселень показувала, з огляду на попередні перевірки, ще більш невтішні числа, ніж «репресований» перепис. У середині квітня Управління народногосподарського обліку надіслало до дніпропетровського відділення листа з указівкою перевіряти всі міські поселення, незалежно від змін кількості їхнього населення [4, арк. 1].

Імідж промислового регіону напевно стояв вище статусу житниці наприкінці сталінської індустріалізації. На поспіх згаданих директив указують численні недоліки вказівок: відсутність дати закінчення перевірки, списки домоволодінь слід було уточнювати станом на момент інспектування, а переліки населених місць мали відповідати початку поточного року [4, арк. 2]. Як і звіт, доповідна записка наповнена обвинуваченнями на адресу районних інспекторів у «окозамилуванні» та «зловживанні» даними. Працівники п'ятнадцяти районів викликалися для надання пояснень з приводу «неврахованого» населення [4, арк. 5].

Наприкінці слід додати, що дніпропетровський обласний відділ Центрального статистичного управління мав створювати власний календар перевірок районних інспектур, так як в листах від керівництва містилися досить суперечливі вказівки. Головне відомство навіть не відправило належні кошти для проведення задекларованих заходів [4, арк. 4].

Отже, з проаналізованого матеріалу можна зробити такі висновки. Розглянуті джерела дають нам інформацію про значне збільшення рівня інституалізації обласного відділу Центрального статистичного управління, порівняно з 1932-1933 роками. Пряме підпорядкування органів реєстрації громадянського стану наркомату внутрішніх справ змінило ступінь контролю над статистикою народонаселення, проте факт необхідності перевірки матеріалів «репресованого» перепису, навіть зменшення населення, порівняно з ним, викликає певну недовіру до даних місцевої статистики. Суха мова документів не пояснює причини такого поширеного «замовчування» та «окозамилування». Залишається відкритим і питання про те, як саме у районних інспектурах виринали домові книги з чисельністю населення у 100 – 300 осіб. До цього додавались суперечливі директиви центрального відомства, на які реагував навіть обласний відділ. Такою була бюрократична анархія – поєднання протиріч інституційного управління з намаганням приховати величезну демографічну катастрофу.

#### **Список використаних джерел:**

1. Блюм А. Бюрократическая анархия. Статистика и власть при Сталине: [текст]/ А. Блюм, М. Меспуле. Москва: РОССПЕН, 2006. – 325 с.
2. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 2493, оп. 29, спр. 56.
3. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 2493, оп. 29, спр. 25.
4. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 2493, оп. 29, спр. 34.
5. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 3440, оп. 1, спр. 19.
6. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 3440, оп. 1, спр. 5.
7. Лившиц Ф. Д. Перепись населения 1937 года: [Интернет- ресурс] / Ф. Д. Лившиц. Режим доступа: <http://bagira.nl/zhurnaly/rodina/1989-11/repressirovannaya-perepis.html>
8. Державний архів Дніпропетровської області. Ф. 2240, оп. 1, спр. 86
9. Левчук Н. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932-1934 рр.: нові оцінки: [текст]/ Н. М. Левчук, Т. Г. Боряк, О. Воловина, О. П. Рудницький, А. Б. Ковбасюк. *Український історичний журнал*. 2015. № 4. С. 84-112.